

Československé mezinárodní právo soukromé do roku 1948

Vladimír LANŽHOTSÝ

Po vzniku samostatného československého státu byl tzv. recepční normou převzat právní řád zanikající rakousko – uherské monarchie. Právní úpravu, kterou Československá republika (dále jen ČSR) recipovala pro oblast mezinárodního práva soukromého (dále jen MPS), je možno charakterizovat následujícími znaky:

- a) Úprava MPS byla ve státě *nejednotná*, vyznačovala se právním dualismem, neboť pro tzv. české země byl převzat právní řád rakouský a pro Slovensko a Podkarpatskou Rus právní řád uherský. Tato situace vedla k neuspokojivému stavu, poněvadž v rámci jednoho státu nebyla v důsledku rozdílné právní úpravy MPS zajištěna jednotnost v rozhodování o soukromoprávních poměrech s cizím prvkem. „Rozdiely medzi slovenským a českým mezinárodným právom súkromným boli veľké, čo spôsobovalo ťažkosti pri aplikácii, budilo v zahraničí dojem nesolidovanosti právneho poriadku ČSR, keď sa celkom ine rozhodnutia prezentovali podľa toho, či ich vyniesol súd v českých krajinách alebo na Slovensku, sťažovalo uzavieranie medzinárodných zmlúv o medzinárodnom práve súkromnom a súdnej pomoci, keď samo československé mezinárodné právo súkromné bolo nejednotné.“¹ Uvedené nedostatky měly být odstraněny kodifikací občanského práva platnou pro celé území ČSR. K odstranění právního dualismu v oblasti MPS však došlo až zákonem č. 41/1948 Sb.
- b) Rozdílná soukromoprávní úprava v obou částech ČSR navíc způsobovala vznik tzv. interlokálních kolizí. MPS každé z částí státu pak fungovalo také jako *mezioblastní právo soukromé*.
- c) Úpravu MPS do roku 1948 je dále možno charakterizovat jako úpravu značně *roztržtější*, nepřehlednou a samozřejmě nekodifikovanou. MPS bylo tvořeno pouze několika málo rozptýlenými ustanoveními. Tento stav však nebyl v Evropě oné doby nijak ojedinělý – kodifikované MPS mělo pouze Polsko, a to od roku 1926.

¹Tomko, J., Valentovič, Z.: Mezinárodní právo soukromé (Všeobecná část), UK Bratislava, 1978, s. 39

- d) Úprava MPS byla poměrně strohá a *neúplná*. Mezery v právní úpravě byly vyplňovány doktrínou a rozhodovací praxí pomocí analogie, což umožňoval v českých zemích § 7 občanského zákoníka občanského (dále jen OZO). O vyplňování mezer v MPS se zmiňovali i autoři Komentáře k československému občanskému zákoníku občanskému (dále jen Komentář): „... pomůckou může být jednak tzv. statutární teorie, jelikož podle ní jsou vybudována ustanovení občanského zákoníka, a jednak osnova občanského zákoníka, jelikož v ní sluší spatřovati onu „ratio sana“, která jest jádrem tzv. „přirozených zásad právních“, o nichž mluví § 7.“²
- e) MPS bylo založeno na *statutární teorii*, která byla považována za „všeobecnou směrnici, resp. pravidlo, u něhož četné „*exceptiones firmant regulam*““³ Statutem personálním – tedy právním řádem státu, jehož příslušníkem je zúčastněná osoba – se řídily (zpravidla) otázky osobní způsobilosti, rodinné a dědické poměry a věcné poměry věcí movitých. Statutem věcným – tedy právním řádem státu, kde se věc nalézá – se spravovaly věcné poměry věcí nemovitých. Statut smíšený byl např. právní řád místa, kde došlo k právnímu úkonu. Statutární teorie byla základem MPS i na Slovensku.
- f) Podle některých názorů nebylo MPS právem, ale pouhou součástí právní normy, která *rozhraňuje* teritoriální působnost zákona.

Hlavními *prameny* MPS v českých zemích byly: §§ 4, 33–37, 225 a 300 OZO, §§ 21–25, 137–143 a 183 císařského patentu č. 208 z roku 1854 o nesporném řízení, §§ 79–82 exekučního řádu č. 79 z roku 1896, §§ 13–15 císařského nařízení č. 207 z roku 1916 o zbavení svéprávnosti, § 58 zákona č. 64/1931 Sb. z. a n. o konkursním řízení, § 12 zákona č. 56/1928 Sb. z. a n. o osvojení a některé další předpisy.

Na Slovensku byla zákonným pramenem MPS především následující ustanovení: §§ 108–111, 113, 115, 118–120 zák. čl. XXXI/1894 o právu manželském, §§ 8 a 107–113 zák. čl. XVI/1894 o pozůstalostním řízení, § 34 zák. čl. XVI/1876 o formálních náležitostech závětí, dědických smluv a darování pro případ smrti, §§ 61–65 zák. čl. XX/1877 o úpravě poručeneckých a opatrovnických věcí.

Pramenem MPS předcházejícím domácí úpravu pak samozřejmě byly mezinárodní smlouvy závazné pro ČSR.

Od vzniku samostatného československého státu do roku 1948 prošla úprava MPS jen nevelkými změnami. Příznačnou pro toto období byla souvislost s vývojem práva občanského. Snahy o sjednocení občanského práva v ČSR tak byly zároveň snahami o vytvoření jednotného československého MPS. V jednotlivých návrzích československého občanského zákoníka (dále jen čl. OZ) byla obsažena i ustanovení MPS, která však měla svůj původ již v tzv. vídeňské osnově z roku 1913. Tato osnova měla

²Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému občanskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Linhart, Praha 1935, 1. díl, s. 324

³Tamtéž, s. 324

vést ke kodifikaci rakouského MPS a byla vypracována na podnět rakouského ministerstva spravedlnosti. Vídeňskou osnovu vypracovali nejvýznamnější představitelé vědy MPS, z českých odborníků to byl např. Jan Krčmář. Návrh byl komisionálně několikrát projednáván, v důsledku událostí v letech 1914 – 1918 ke kodifikaci rakouského MPS nedošlo. Vídeňská osnova byla ovlivněna závěry Haagské konference o MPS a výsledky činnosti Institutu de Droit international ve Florencii. Tato osnova se stala základem úpravy MPS v jednotlivých návrzích čl. OZ, neboť tvůrci čl. úpravy občanského práva byly názoru „že jsou stěží schopni vytvořit lepší dílo.“⁴ Roku 1920 započaly diskuse o vytvoření čl. OZ, v roce 1921 byla 1. subkomitétém vytvořena předloha úpravy MPS, která byla zahrnuta do 1. návrhu čl. OZ (1923). Předsedou 1. subkomitétu nebyl nikdo jiný než prof. Krčmář. Výsledkem činnosti superrevizní komise (1926 – 1931) bylo zveřejnění návrhu v roce 1931. Po dalších poradách pak byl v roce 1936 předložen vládní návrh OZ. K uzákonění čl. OZ ani úpravy MPS v něm obsažené však ze známých příčin nedošlo.

Předpisy vydávané na našem území od 30. 9. 1938 do 4. 5. 1945 nejsou podle dekretu prezidenta republiky z 3. 8. 1944 č. 11 Úř. věst. čs. součástí našeho právního řádu, proto se jimi nebudeme zabývat.

Až roku 1948 došlo ke kodifikaci MPS – atím končí námi sledované období jeho vývoje.

V této obecné charakteristice MPS do roku 1948 si všimneme úpravy některých jeho typických problémů. Jedním z nich je problematika tzv. *mezioblastního práva soukromého*. Při rozdílné právní úpravě mezi oběma částmi ČSR vznikala samozřejmě potřeba úpravy mezioblastních soukromoprávních vztahů, přesto až do roku 1948 neexistovalo v ČSR československé mezioblastní právo soukromé. Pravidla mezioblastního práva soukromého byla (s určitými odchylkami) vyvozována z pravidel MPS, z čehož vyplývá různost mezioblastních práv soukromých v obou právních oblastech ČSR. Odchylkou vůči MPS bylo především neuplatnění zásady reciprocity, v úvahu nepřicházelo ani použití výhrady veřejného pořádku⁵ a další výjimky vyplývající ze skutečnosti, že mezioblastní právo soukromé upravovalo kolize zákonů různých právních oblastí unitárního státu. Místo hraničního určovatele lex patriae se v kolizních normách mezioblastního práva soukromého uplatnil hraniční určovatel domovské příslušnosti (na Slovensku) či místa bydliště (v českých zemích), popř. místa pobytu. Jednotná úprava mezioblastního práva soukromého byla provedena např. v zák. č. 391/1922 Sb. z. a n., kterým se mění některá ustanovení zák. o poručenství a opatrovnictví.

Stejně tak i otázka *zpětného (a dalšího) odkazu*

nebyla v MPS upravena. Jedná se v podstatě o otázku, zda vůbec a v jakém případě je možno ustoupit od tuzemské kolizní úpravy a zda je možno použít zahraničních kolizních norem, jestliže na zahraniční právo odkazuje tuzemská kolizní

norma, či zda se má použít pouze zahraničního hmotného práva (t.j. věcných norem). O řešení této problematiky se dovídáme z Komentáře, podle kterého má soudce respektovat jen věcné (nikoli kolizní) normy cizího právního řádu. Soudce tedy nemá respektovat zpětný odkaz, neboť podle tehdejšího názoru bylo možno zpětný odkaz připustit jen pokud tak zákonodárce výslovně stanoví – jako např. v § 108 zák. čl. XXXI/1894 o právu manželském.⁶ Je však třeba uvést, že tento názor nebyl přijímán zcela bezvýhradně.

Taktéž v otázce *kvalifikace* neexistovala právní úprava. Z Komentáře můžeme usuzovat, že se dávala přednost kvalifikaci podle lex fori, zároveň se však připouštělo, že „soudce nebude vždy vázán v otázce kvalifikace tuzemským právním řádem.“⁷

Výhrada veřejného pořádku byla obsažena např. v § 81 exekučního řádu. Podle generální klauzule d'ordre public zatlačovalo tuzemské donucující právo vyššího řádu předpisy cizího práva. Tato generální klauzule byla vyvozována ze zásady reciprocity utilitas.

Výhrada veřejného pořádku byla upravena i v § 1352 osnovy čl. OZ, který zněl: „Nelze se spravovat cizím právním řádem, jestliže by se to přičilo tuzemské zásadě právní, která je povahy tak donucující, že její užití i v případě, o který jde, je nezbytné.“ Výhrada veřejného pořádku byla tedy koncipována jako výjimečný prostředek ochrany před aplikací cizího právního řádu, pokud by se tato aplikace přičila tuzemským předpisům, které musí být zachovány bezvýhradně v každém případě.

I.

Obecná část občanského práva v československém mps do roku 1948

Normy MPS upravovaly některé z otázek spadajících do obecné části práva občanského. Tak byly upraveny především otázky způsobilosti k právním úkonům, tedy tzv. osobní práva. Jako právní řád upravující postavení osoby s ohledem na osobní poměry (tento právní řád bývá označován osobním statutem) přichází v úvahu především právní řád státu, jehož je osoba příslušníkem, nebo právní řád státu, v němž má osoba své bydliště.

Rozhodujícím ustanovením pro způsobilost k právním úkonům ohledně tuzemců byl § 4 OZO, který stanovil: „Občanské zákony zavazují všechny státní občany těch zemí, pro které byly vyhlášeny. Státní občané i při jednáních a obchodech, jež sjednávají mimo státní území, jsou vázáni těmito zákony, pokud jest jimi jejich osobní způsobilost je podniknouti omezena a pokud tato jednání a obchody mají mít právní účinky zároveň v těchto zemích.“ Podle tohoto ustanovení je tedy rozhodující právní řád státu, jehož příslušnost osoba má. Při posuzování způsobilosti k právním

⁴Korkisch, F.: Fragen des ostmitteleuropäischen Rechts, Tübingen 1979, s. 264

⁵Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 341

⁶Viz práce cit. v pozn. 2), s. 317

⁷Viz práce cit. v pozn. 2), s. 320

u cizinců (resp. omezení způsobilosti) přicházelo v úvahu použití výhrady veřejného pořádku – a to především v důsledku našeho neuznání otroctví, poroby a omezení způsobilosti z důvodů náboženských.⁸

Způsobilost k právním úkonům, které činil cizinec, byla upravena jednak v § 33 OZO, jednak v § 34 OZO, který zněl: „Osobní způsobilost cizinců k právním jednáním budiž posuzována vůbec podle zákonů místa, kterým je cizinec podroben podle svého bydliště nebo, nemá-li vlastního bydliště, podle svého narození jako poddáný, pokud pro jednotlivé případy není v zákoně něco jiného nařízeno.“ Tato kolizní úprava byla tedy úpravou generální a uplatnila se pouze v případech neexistence úpravy zvláštní. Formulace § 34 je velmi nejasná a nejednotný byl i výklad tohoto ustanovení. Zatímco Unger, Pfaff a Zimmermann⁹ považovali za základní kolizní kritérium bydliště cizince, Krčmář¹⁰ považoval za základní hraniční určovatel státní příslušnost cizince. Ke stanovisku Krčmáře se přiklonili i Rouček se Sedláčkem ve svém Komentáři. Rozhodující význam kolizního kritéria státní příslušnosti cizince zdůvodňovali historickou a autentickou interpretací s odvoláním na dekret dvorské kanceláře z 22. 12. 1814, č. 1118 Sb. z. s. Státní příslušnost cizince se nakonec jako kolizní kritérium pro určení rozhodného právního řádu při posuzování cizincovy způsobilosti k právním úkonům prosadila v převládající části nauky i v judikatuře. Bydliště cizince nastoupilo jako hraniční určovatel v případech selhání kolizního kritéria státní příslušnosti.

I pro zbavení způsobilosti k právním úkonům byl rozhodný osobní statut. Podle zákona o zbavení svéprávnosti mohly tuzemské soudy zbavit způsobilosti k právním úkonům cizince, který se v tuzemsku trvale zdržuje, a jehož stát včas nezasáhl.

Z § 34 byl vyvozován i právní řád, kterým se řídí prohlášení za mrtvého. Kolizním kritériem v této otázce byla státní příslušnost osoby, která měla být prohlášena za mrtvou. Zákon č. 20 z roku 1883 stanovil příslušnost tuzemského soudu při prohlášení tuzemce za mrtvého. Toto prohlášení za mrtvého se řídí tuzemským právem. Cizince prohlásil tuzemský soud za mrtvého podle tuzemského práva jen v tom případě, že zde měl své poslední bydliště.

Do obecné části občanského práva je zahrnována i otázka formy právního úkonu. Tato problematika nebyla v MPS do roku 1948 výslovně upravena. Za samozřejmou byla považována zásada „locus regit actum“ (forma úkonu se řídí právním řádem státu, ve kterém k úkonu došlo). Stačilo však zachování předpisů, kterými se řídí úkon sám.¹¹ U smluv věcných byla forma smlouvy ovládána věcným statutem.

V osnově čsl. OZ byla pravidla MPS upravující shora uvedené otázky obecné části občanského práva obsažena v §§ 1318 – 1322. Hraničním určovatelem pro způsobilost k právním úkonům byla podle § 1318 státní příslušnost osoby činící právní

⁸Viz práce cit. v pozn. 2), s. 325

⁹Srov. Zimmermann, M. A.: Mezinárodní právo soukromé, Brno 1933, s. 63

¹⁰Srov. Krčmář, J.: Právo občanské, I. Výklady úvodní a část všeobecná, 3. vydání, VšeHR, Praha 1936, s. 123

¹¹Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 335

úkon. § 1318 odst. 2 stanovil: „Stane-li se někdo československým státním příslušníkem, nepozbude tím způsobilost k právním úkonům již získanou.“ Toto ustanovení mělo předejít případu, kdy osoba, která se stane čl. státním příslušníkem, by mohla ztratit způsobilost k právním úkonům získanou dříve. Prohlášení za mrtvého bylo upraveno následujícím způsobem v § 1319: „Prohlášení za mrtvé těch, kdo v době, kdy se počala jejich nevěstnost, byli občany tohoto státu, provede se podle zákonů československých.“

§ 1320 zněl: „Byl-li někdo v cizině prohlášen za mrtvého nebo bylo-li o něm provedeno řízení, které se co do podstaty srovnává s prohlášením za mrtvého upraveným v tomto zákoníku, je k tomu hleděti jen tehdy, když ten, kdo byl prohlášen za mrtvého, byl na počátku své nevěstnosti příslušníkem státu, v kterém se prohlášení stalo.“

§ 1321 pak doplňoval: „Jestliže nevěstný manžel cizinec měl své poslední bydliště v tuzemsku a jestliže manželka je příslušnicí československou nebo jestliže manželka, jež až do uzavření manželství s nevěstným československou příslušnicí byla, v tuzemsku zůstala nebo se tam vrátila, jest k jejímu návrhu nevěstného prohlásiti za mrtvého podle zákonů československých s tím jediným právním následkem, že se jí dává volnost uzavřít manželství nové.“ Úprava prohlášení za mrtvého byla tedy v osnově značně podrobná.

Podle § 1322 se forma právních úkonů řídila, pokud nebylo stanoveno jinak, právním řádem, kterým se spravuje jednání samo. Subsidiárně se pak forma právního úkonu měla řídit právem místa, kde k projevu vůle došlo. Tento subsidiární hraniční určovatel se však podle odstavce 2 nemohl uplatnit u právních jednání, kterými se zřizuje, mění nebo ruší věcné právo nebo břemeno na věci.

II.

Věcné právo do roku 1948

Základním ustanovením věcného práva v MPS do roku 1948 byl § 300 OZO, který v duchu statutární teorie stanovil podřízenost nemovitostí předpisům místa, kde se nacházejí, a podřízenost věcí movitých předpisům státu, jehož příslušníkem je vlastník movité věci. Zásada „mobilia personam sequuntur“ byla však postupně opouštěna ve prospěch lex rei sitae. Od reálného statutu byly odlišovány otázky týkající se způsobilosti k nabytí či zcizování práv k nemovitostem a dále otázky právního důvodu.¹²

Osnova čsl. OZ obsahovala v části upravující MPS ustanovení o věcných právech v §§ 1324–1328. V § 1324 byla upravena věcná práva k věcem movitým i nemovitým (včetně držby) tak, že byl stanoven jediný hraniční určovatel, a to místo polohy věci. V osnově tak byla opuštěna zastaralá zásada „mobilia ossibus inhaerent“.

¹²Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 328

§ 1325 osnovy zněl: „Vznik a zánik věcných práv k hmotným věcem movitým se spravují právním řádem místa, kde věc byla v době, kdy se stala událost, o kterou se opírá vznik nebo zánik onoho práva.“ V tomto ustanovení je řešen jeden z případů mobilního konfliktu, neboť místo polohy věci je hraničním určovatelem proměnlivým. Podle § 1326 se tuzemská ustanovení o zápisech do veřejných knih uplatní i tehdy, kdy právní důvod vzniku, zániku, omezení nebo převodu knihovního práva je posuzován podle právního řádu cizího. V § 1327 bylo upraveno připuštění vlastnické žaloby proti držiteli. § 1328 se týkal vydržení a stanovil, že vydržení se spravuje právním řádem státu, v němž věc byla v době, k níž se klade počátek vydržení. Vydržitel se však mohl dovolat právního řádu státu, v němž se vydržení dokonalo. Pokud tak ale učiní, počítá se vydržení teprve od okamžiku, kdy se věc ocitla v tomto státě.

III.

Závazkové právo do roku 1948

Základní ustanovení závazkového práva byla obsažena v §§ 35 – 37 OZO.

§ 35 zněl: „Jednání v tomto státě cizincem podniknuté, jímž propůjčuje jiným osobám práva, aniž je vzájemně zavazuje, budiž posuzováno podle tohoto zákoníku, nebo podle toho zákona, kterému je cizinec jako poddaný podřízen, podle toho, zda ten či onen zákon platnosti jednání nejvíce přeje.“ Takto bylo tedy upraveno jednání bezplatné.

§ 36 obsahoval tuto úpravu: „Sjedná-li cizozemec v těchto zemích se státním občanem vzájemně zavazující jednání, budiž bez výjimky podle tohoto zákoníku posuzováno, pokud však je sjedná s cizozemcem, budiž jen tehdy podle téhož posuzováno, neprokáže-li se, že při sjednání bylo hleděno k jinému právu.“

§ 37 pak zněl: „Učiní-li cizozemec s cizozemci nebo poddanými tohoto státu v cizině právní jednání, budiž též posuzováno podle zákonů místa, kde jednání bylo uzavřeno, pokud při uzavření nebylo patrně za základ položeno jiné právo a nepřekáží-li předpis shora v § 4 obsažený.“

Z těchto ustanovení vyplývá, že smlouvy se řídily právním řádem místa, kde byly uzavřeny. Odchytkou od *lex loci contractus* je ustanovení § 35 a možnost volby práva obsažená v závěru §§ 36 a 37. Z § 36 vyplývá, že u smluv uzavřených v tuzemsku tuzemcem není volba jiného práva než práva tuzemského možná – resp. není možná, pokud by se přičila kogentním ustanovením tuzemského právního řádu. Volba práva je umožněna, pokud se jedná o smlouvy uzavřené tuzemcem v cizině (při respektování § 4 OZO, pokud mají mít tyto smlouvy právní následky v tuzemsku).

Obligační statut smlouvy je směrodatný pro posuzování podmínek platnosti smlouvy (mimo formu právního úkonu a mimo „osobní způsobilost“) a pro posuzování právních účinků smlouvy (tedy i pro promlčení).

Pokud jde o smlouvy uzavřené mezi nepřítomnými, nebylo zde zákonné úpravy.

Doktrína i judikatura však za rozhodující považovaly právní řád místa bydliště dlužníka. Pokud šlo o smlouvy se vzájemným plněním, pak se za směrodatný považoval právní řád místa, kde oferent obdržel akceptaci.¹³

Stejně tak zákon neřešil otázku závazků z nedovoleného jednání, doktrína se však klonila k názoru, že se tyto závazky řídí právním řádem místa, kde došlo k nedovolenému jednání.

Ani jednostranná jednání nebyla zákonem výslovně upravena a řídila se proto jako ostatní smlouvy §§ 35–37 OZO.

V zákoně nebyla řešena otázka, jakým právním řádem se řídí odporovatelnost právních úkonů dlužníka. V řešení této otázky nebyla judikatura jednotná, teorie se však klonila k názoru, že rozhodující je právní řád místa, v němž měl dlužník bydliště v době, kdy učinil právní úkon zkracující věřitele.

Podrobnější úprava kolizního závazkového práva byla obsažena v osnově čl. OZ v §§ 1329 – 1331, přičemž volba práva byla upravena samostatně v § 1323 takto: „Strany mohou právní poměr podrobiti určitému právnímu řádu, nebrání-li tomuto donucující ustanovení právních řádů, kterým onen právní poměr je vůbec podroben podle ustanovení obsažených v této hlavě, a je-li významný vztah ke zvolenému právnímu řádu.“

§ 1329 osnovy zněl:

1. „Při smlouvách, které se týkají nemovitostí, platí právní řád místa, kde nemovitost jest.
2. Při smlouvách, které byly uzavřeny na burse nebo na trhu, platí právní řád tohoto místa.
3. I při jiných smlouvách platí právní řád, který odpovídá rozumnému spořádání právního poměru, o který jde. Nesvědčí-li proti tomu závažné důvody, platí, že odpovídá rozumnému spořádání právních poměrů, aby se spravovaly:

- a) smlouvy trhové a smlouvy o dílo při provozování obchodního nebo živnostenského závodu právním řádem místa, kde jest obchodní nebo živnostenský závod prodávajícího nebo podnikatele díla,
- b) smlouvy pojišťovací, a to i smlouvy o pojištění nemovitostí a smlouvy uzavřené na burze nebo na trhu, právním řádem, který platí v sídle pojišťovatele, a jde-li o smlouvy pojišťovací uzavřené se zastupitelstvím, které je mimo sídlo pojišťovatele, právním řádem, který platí v sídle zastupitelství,
- c) smlouvy, které byly uzavřeny s lékaři, zvěrolékaři, advokáty, notáři, patentními zástupci a vůbec s osobami, ustanovenými veřejně k výkonu povolání, a jejichž předmětem je výkon povolání, právním řádem místa, kde ony osoby mají úřední sídlo (bydliště),

¹³Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 336

- d) smlouvy o práci, které uzavřeli zaměstnanci s podnikatelem závodu obchodního, živnostenského nebo horního, pak s podnikatelem hospodářství polního nebo lesního, právním řádem místa, kde je sídlo závodu nebo hospodářství,
- e) jiné smlouvy právním řádem státu, v kterém obě strany mají bydliště, nemají-li bydliště v téže státě a stala-li se smlouva mezi přítomnými, právním řádem místa, kde smlouva byla uzavřena, jestliže pak smlouva byla uzavřena mezi nepřítomnými, právním řádem bydliště příjemce nabídky. Jde-li o právní jednání při provozování závodu obchodního nebo živnostenského, jest, co se týká strany obchod nebo živnost provozující, hleděti nikoli k jejímu bydlišti, nýbrž k sídlu závodu.“

§ 1330 zněl: „Jednostranná právní jednání se spravují právním řádem bydliště (sídlu) dlužníka.“

§ 1331 pak stanovil: „Nároky na náhradu škody z nedovolených činů a jinakých událostí, nejde-li o porušení povinnosti vyplývající z právního jednání, spravují se právním řádem místa, kde se čím nebo událost staly.“

V osnově čl. OZ byla tedy již výslovně upravena volba práva. Jde o tzv. materiální volbu práva, neboť její platnost závisí na donucovacích ustanoveních právního řádu, kterému by byl právní poměr podroben, kdyby k volbě práva nedošlo. Kromě souladu s kogentními předpisy jinak povolaného právního řádu je k platné volbě práva požadován ještě významný vztah ke zvolenému právnímu řádu, což znamená, že volba práva byla koncipována jako volba omezená.

Pokud si smluvní strany právo nezvolí, pak by byl pro smlouvy (mimo smlouvy týkající se nemovitostí a smlouvy uzavřené na burze nebo trhu) rozhodující právní řád, který odpovídá „rozumnému spořádání“ právního poměru. V § 1329 odst. 3 jsou pak smlouvy rozčleněny do pěti skupin a v každé ze skupin jsou stanovena kolizní kritéria. Hlavním vodítkem je ale ona rozumnost uspořádání daného právního poměru a stanovení kolizních kritérií pro jednotlivé smluvní typy mělo být spíše demonstrativním výčtem právních řádů, jejichž použití *obvykle* vede k rozumnému uspořádání daného právního poměru. Je třeba poznamenat, že hraniční určovatelé, kterých bylo v osnově čl. OZ v závazkověprávních vztazích použito, se staly základem pro pozdější úpravu v zákoně č. 41/1948 Sb. a jsou koneckonců obsaženy i v současné právní úpravě (srov. např. úpravu tzv. jiných smluv v § 10 odst. 3 zák. č. 97/1963 Sb. s § 1329 odst. 3 a 5 osnovy).

V osnově čl. OZ se dočkaly právní úpravy i doposud neupravené závazkověprávní poměry z jednostranných právních úkonů a nároky na náhradu škody. V obou těchto případech bylo zohledněno shora již uvedené stanovisko právní vědy.

IV.

Pracovní právo do roku 1948

V československém MPS do roku 1948 nebyla obsažena výslovná kolizní úprava pracovního poměru založeného pracovní smlouvou. Analogicky zde tedy platí to, co bylo uvedeno v předcházející části týkající se závazkových práv. Hmotněprávní úprava pracovního práva byla obsažena v hlavě XXVI. OZO.

Výslovné kolizní úpravy se pracovní právo dočkalo v osnově čl. OZ – ato v rámci úpravy závazků ve shora již zmíněném § 1329 odst. 3. I v osnově čl. OZ byla tedy úprava kolizní problematiky pracovního práva velmi stručná. Hraničním určovatelem bylo sídlo zaměstnavatele (v případě, že nedošlo k volbě práva mezi stranami podle § 1323 osnovy).

V.

Dědické právo do roku 1948

K úpravě dědického práva mezinárodního došlo roku 1854 v patentu o řízení nesporném č. 208 ř. z. Ustanovení §§ 21 – 25 tohoto patentu pod vlivem statutární teorie štěpí při aplikaci § 300 OZO dědický statut, což vyplývá z rozdělování věcí na věci movité a nemovité. Pro dědické poměry ohledně nemovitostí byl kolizním kritériem *lex rei sitae*, pro dědické poměry ohledně movitostí pak kolizním kritériem byl právní řád zůstavitelovy vlasti. Ve smyslu zásady „kolik je statků podrobených různým teritoriálním právům, tolik je vlastnictví“¹⁴ pak nastávaly situace, kdy se pro jedno dědictví používalo jiného právního řádu pro věci movité a jiného pro věci nemovité, u jednoho zůstavitele mohly být v různých státech k dědictví povolány jiné osoby. S určitými odchylkami docházelo ke štěpení dědického statutu i ve státních smlouvách.¹⁵ V dalších otázkách upravovaných dědickým statutem panovala nejednota především v otázce dědické způsobilosti dědiců.

Úprava dědického práva do roku 1948 nebyla příliš podrobná a vycházela z rozštěpeného dědického statutu, což vedlo ke shora zmíněným problémům. Neuspokojivost tohoto stavu vedla ke změně koncepce, jak lze vyvodit již z osnovy čl. OZ. Osnova čl. OZ obsahovala tuto úpravu mezinárodního práva dědického:

„§ 1346. Právní poměry dědické se spravují právním řádem státu, jehož je zůstavitel příslušníkem v době své smrti.

§ 1347. Způsobilost zříditi a zrušiti poslední pořízení, jakož i podmínky platnosti posledního pořízení po stránce vnitřní se spravují právním řádem státu, jehož byl zůstavitel příslušníkem v době, kdy učinil projev, o který jde.

¹⁴Eller, O.: Některé otázky vývoje právní úpravy kolizní problematiky mezinárodního práva soukromého na území Československa, Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně, 1984, s. 148

¹⁵Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 335

§ 1348. Zdali je dědická smlouva dopuštěná a zdali může býti zrušena a v jakém rozsahu může býti zřízena nebo zrušena, jest posuzovati podle právních řádů států, jejichž jsou smluvci příslušníky v době zřízení nebo zrušení dědické smlouvy. Způsobnost dědickou smlouvu zříditi nebo zrušiti, jakož i podmínky pro vnitřní platnost dědické smlouvy se spravují právním řádem státu, jehož je zůstavitel příslušníkem v době zřízení nebo zrušení smlouvy.

§ 1349. Forma při zřízení a zrušení pořizení pro případ smrti se spravuje právním řádem státu, jehož je zůstavitel příslušníkem v době, kdy zřizuje nebo ruší pořizení. Stačí však, učiní-li dosti právnímu řádu místa, kde se projev děje.

Osnova čl. OZ již tedy vychází z jednotného dědického statutu a pro dědické poměry užívá jedno kolizní kritérium a – sice *lex patriae* zůstavitele v době jeho smrti. Zmizelo rozlišování movitých a nemovitých věcí v rámci dědických poměrů. Forma posledního pořizení byla osnovou řešena shodně s dosavadní úpravou. Pro formu posledního pořizení je rozhodující personální statut zůstavitele, avšak stačí zachování formy podle právního řádu místa, kde k pořizení pro případ smrti došlo.

VI.

Rodinné právo do roku 1948

Rozhodující úlohu v kolizní úpravě práva rodinného do roku 1948 hrál osobní statut. Mnohá ustanovení rodinného práva byla pokládána za ustanovení donucující. Pro úpravu rodinného práva do roku 1948 je charakteristické, že „v podrobnostech se doktrína velmi rozchází s judikaturou...“¹⁶ Takové obtíže vznikaly především proto, že v důsledku rozdílných náboženských, sociálních a kulturních tradic docházelo v různých státech k odlišné úpravě otázek práva rodinného, což vedlo k potížím v případech více účastníků s různými osobními statuty v jednom případě.

V podstatě se v rodinném právu do roku 1948 vyvinuly tyto zásady¹⁷:

- a) způsobilost k uzavření manželství se řídí právním řádem vlasti každého ze snoubenců,
- b) rozvod a rozluka manželství tuzemců byly možny pouze v tuzemsku a podle práva tuzemského. Rozvod cizinců v tuzemsku byl možný jen dle práva tuzemského a v případě, že měli v tuzemsku své poslední bydliště,
- c) osobní následky manželství (včetně vyživovací povinnosti) se řídily právem manžela,
- d) majetková práva manželů se řídila právem státu, jehož příslušníkem byl manžel v době uzavření manželství. Judikatura se však v tomto případě klonila k právnímu řádu státu, v němž měli manželé bydliště v době uzavření manželství.

¹⁶Viz práce cit. v pozn. 2), s. 333

¹⁷Srov. práci cit. v pozn. 2), s. 333 – 334 a práci cit. v pozn. 14), s. 150

V důsledku rozlišování původu manželského a nemanželského existovala i úprava práv manželských rodičů a dětí, které se spravovaly právním řádem (momentálním) státu, jehož příslušníkem byl otec dítěte. O manželském původu dítěte pak rozhodovalo právo manžela matky v době narození dítěte. Pro poměry nemanželského dítěte a matky (příp. nemanželského otce) byl rozhodující právní řád státu, jehož příslušnicí byla matka (resp. nemanželský otec).

Hraničním určovatelem u osvojení byl *lex patriae* osvojitele, případná nutnost přivolení osvojence byla posuzována podle jeho právního řádu. Pro poručenství, opatrovnictví a podporu byl směrodatný právní řád státu, jehož příslušníkem byl poručenec, opatrovanec či chráněnc.

Legitimace se řídila právním řádem státu, jehož příslušníkem byl muž.

V osnově čl. OZ nalezneme částečnou revizi shora uvedených zásad, jakož i snahu o přesnější formulaci a širší úpravu práva rodinného. Právo rodinné je v osnově obsaženo v §§ 1332 – 1345. Podrobně a důkladně jsou zde upraveny následující otázky: uzavření manželství, právní následky manželství po stránce osobní, manželské právo majetkové, zrušení manželství a manželského společenství, manželský původ, nemanželský původ, legitimace a osvojení, poručenství a poměry příbuzné.

Oproti úpravě rodinného práva do roku 1948 nalezneme v osnově tyto změny, případně rozšíření: v § 1333 je upravena forma uzavření manželství, která se řídí právním řádem místa, kde je manželství uzavíráno. K této základní kolizní normě byla v odstavci druhém připojena subsidiární kolizní norma, podle které stačí, vyhoví-li forma uzavření manželství obřadnostem ustanoveným v právních rádech států, jejichž jsou snoubenci příslušníky. Ke změně mělo podle osnovy dojít v právních následcích manželství po stránce osobní, když na místo hraničního určovatele *lex patriae* manžela stanovila osnova za kolizní kritérium právní řád státu, jehož jsou manželé příslušníky. V případě selhání tohoto hraničního určovatele je rozhodující poslední společný právní řád obou manželů a teprve jestliže selže i tento hraniční určovatel, nastupuje právní řád manžela. Manželské právo majetkové bylo upraveno v § 1335, který vycházel z do té doby platné úpravy, využívající hraničního určovatele *lex patriae* manžela v době uzavření manželství. Zakotvena byla zásada neménosti majetkového statutu. V § 1336 byl obsažen princip priority *lex rei sitae*. Rozvod a rozluka manželství byly upraveny v § 1337 tak, že rozhodným je právní řád státu, jehož jsou manželé příslušníky v době, kdy se podává žaloba nebo žádost. Pokud je tento právní řád u každého z manželů jiný, pak je rozhodujícím poslední společný řád domovský obou manželů a jestliže není takového právního řádu, pak je směrodatným právní řád manželů. § 1337 odst. 2 zněl: „Změní-li se státní občanství, jest skutečnost, která se stala před touto změnou, důvodem zrušení manželství nebo jakéhokoli zrušení manželského společenství jen tehdy, když byla takovým důvodem i podle práva dříve příslušného.“ Toto ustanovení mělo zřejmě zabránit snaze cizinců o získání určitého státního občanství jen kvůli možnosti rozvodu manželství. V § 1339 byly upraveny právní poměry mezi manželskými dětmi a rodiči. Oproti dosavadní úpravě byl v osnově hraničním určovatelem pro tyto poměry *lex patriae*

všech účastníků, v případě jeho selhání pak poslední společný právní řád, a pokud nebylo ani takového právního řádu, pak rozhodoval právní řád dítěte. Ve 4. odstavci tohoto paragrafu je řešena otázka zániku práv rodičů v případě provdání dcery. Ke změně oproti dosavadní úpravě mělo dojít i v úpravě právních poměrů mezi nemanželským dítětem a matkou. Rozhodujícím byl v těchto případech právní řád státu, jehož jsou matka a dítě příslušníky, náhradně pak poslední společný právní řád a v případě jeho selhání právní řád dítěte. § 1341 stanovil hraniční určovateli v nárocích nemanželského dítěte na výživu, výchovu a zaopatření *lex patriae* dítěte v době jeho narození. Nároky nemanželské matky vůči otci dítěte se řídily právním řádem státu, jehož příslušnicí byla matka v době narození dítěte. Propůjčení jména nemanželskému dítěti se spravovalo právním řádem dítěte. K žádným změnám nemělo dojít v úpravě osvojení a legitimize. V osnově bylo upraveno i poručenství a poměry příbuzné (tedy opatrovnictví nad osobami nezpůsobilými k právním úkonům a podpora). Dosavadní úprava byla rozšířena o úpravu povinnosti přijmout a zastávat poručenství, která se spravuje právním řádem státu, jehož příslušníkem je poručník. Právní poměry mezi poručníkem a poručencem se řídí právním řádem státu, ve kterém je poručenský soud či úřad.

VII.

Práva průmyslová a autorská do roku 1948

Charakteristickým znakem práv autorských a průmyslových je jejich teritoriální omezenost, která svou povahou vylučuje použití cizího právního řádu. V důsledku tohoto znaku se objevují názory, podle kterých tato práva nepatří do oboru MPS. „Právní regulace vztahů vzniklých vytvořením a společenským uplatněním děl literárních, uměleckých a vědeckých, pokud se v nich vyskytuje mezinárodní prvek, spadá především do tzv. cizineckého práva, do oblasti mezinárodního práva, do práva občanského a dále také do mezinárodního práva veřejného. ... Hlavní těžiště právní úpravy těchto vztahů, pokud obsahují mezinárodní prvek, je v mezinárodním právu soukromém, jehož hlavním pramenem je vnitrostátní zákon, mezinárodní smlouvy a v některých, v oblasti československého práva výjimečných případech, i právní obyčej.“¹⁸ I my budeme považovat právní úpravu práv průmyslových a autorských, pokud obsahují cizí prvek, za součást právní úpravy MPS – ato přesto, že kolizní problematika v důsledku územního omezení u těchto práv nevzniká. Kolizní problematika však může vzniknout u smluv, jejichž předmětem jsou tato práva.

Československé kolizní právo nemělo v námi sledovaném období ustanovení o právech průmyslových a autorských a neobsahovalo ani speciální ustanovení o nakládání s těmito právy. Pro odstranění nedostatku územní omezenosti ochrany docházelo již ve 2. polovině minulého století ke sjednávání mezinárodních smluv v této oblasti. V oblasti práva autorského se ČSR stala smluvní stranou Bernské úmluvy o ochraně

¹⁸Knap, K., Kunz, O.: Mezinárodní právo autorské, Academia, Praha 1981, s. 32

děl literárních a uměleckých (z roku 1886) – ato v roce 1921 (zák. č. 401/1921 Sb., t. j. tzv. berlínské znění bernské úmluvy, a dále zák. č. 286/1936 Sb., t. j. tzv. římské znění téže úmluvy).

VIII.

Postavení cizinců v občanskoprávních vztazích do roku 1948

Základním ustanovením upravujícím právní postavení cizinců v občanskoprávních vztazích byl § 33 OZO, který zněl:

„Cizinci mají vůbec stejná občanská práva a povinnosti jako tuzemci, nevyhledávají se k požívání těchto práv výslovně vlastnosti státního občana. Cizinci musí také, aby požívali stejného práva s tuzemci, v pochybných případech dokazati, že stát, k němuž náležejí, co do práva, o které jde, zachovává se stejně k zdejšími státními občany jako ke svým.“

Věta první tohoto paragrafu vyslovuje zásadu rovného postavení cizinců s tuzemskými občany (s výjimkou práv vázaných na tuzemskou státní příslušnost). Ve větě druhé je formulován princip vzájemnosti. Jedná se o reciprocitu formální – není totiž třeba, aby tuzemec disponoval v cizině

týmiž právy jako v tuzemsku, ale postačí, pokud má v cizině stejná práva jako tamní státní příslušníci. Neuplatnila se tedy materiální vzájemnost, která poskytnutí určitého práva cizinci váže na poskytování téhož práva tuzemci v zemi, jejíž je cizinec příslušníkem.

Osnova čl. OZ upravovala právní postavení cizinců v občanskoprávních vztazích v § 15 tímto způsobem: „Cizinci mají stejná práva a stejné povinnosti v oboru práva občanského jako státní občané, není-li stanoveno jinak. Mají-li však cizinci mítí stejné právo se státními občany, je potřebí, aby stát, jehož jsou příslušníky, nakládal s československými občany co do práva, o které jde, stejně jako se svými příslušníky.“

I v osnově se tak cizincům dostalo obecně rovného postavení s tuzemci při zachování formální reciprocit.

IX.

Mezinárodní právo procesní do roku 1948

Názory na zařazení mezinárodního práva procesního (dále jen MPP) v systému našeho práva jsou různé. MPP je považováno za samostatné právní odvětví, popř. za součást občanského práva procesního či MPS. Nejednoznačný a nepřesný je i název MPP, v nauce se lze často setkat i s pojmenováním mezinárodní občanské právo procesní. Přes nedostatečnou přesnost názvu se přidržíme tradičního a užívaného

pojmenování, MPP pak rozumíme souhrn právních norem upravujících postup soudů a jiných orgánů a účastníků a vztahy mezi nimi vznikající v řízení o občanskoprávních věcech, v němž se vyskytuje mezinárodní prvek.¹⁹ Z tohoto vymezení MPP je patrna příbuznost tohoto oboru s MPS, která odůvodňuje zahrnutí vědy MPP do vědy MPS. Pro nápadnou souvislost, kterou můžeme pozorovat ve vývoji právní úpravy MPP a MPS, pak i výklad právní úpravy MPP podáváme v rámci výkladu právní úpravy MPS.

Pro úpravu MPP do roku 1948 platí, co bylo obecně řečeno o úpravě MPS. Až do 1. 1. 1951, kdy nabyl účinnosti zák. č. 142/1950 Sb., panoval i v oblasti MPP dualismus v právní úpravě mezi zeměmi českými a Slovenskem. Tato situace byla doprovázena značnou roztržitostí velkého počtu procesních norem.

Úprava MPP v českých zemích byla obsažena v zák. č. 111/1885 ř. z. (tzv. jurisdikční norma), v zákoně o soudní organizaci č. 217/1886 ř. z., v §§ 79 – 82 exekučního řádu (procesní novelou č. 23/1928 Sb. byla tato ustanovení převedena i na Slovensko), v § 58 konkursního řádu (zák. č. 64/1931 Sb. z. a n.), v §§ 22, 23, 137 – 140, 183 císařského patentu č. 208 z roku 1854 o nesporném řízení, v §§ 13 – 15 císařského nařízení č. 207/1916 o zbavení svéprávnosti, v zákoně č. 199/1946 Sb. o uznání rozhodnutí v manželských věcech, vydaných soudy nebo úřady v cizině, v oblasti čs. právního řádu, v zákoně č. 105/1947 Sb., kterým byla změněna a doplněna některá ustanovení o soudní organizaci a o příslušnosti a řízení v občanských věcech právních a kterým byla upravena jednotná soudní příslušnost v manželských věcech cizinců.

Pro úplnost je třeba dodat, že na Slovensku byla úprava MPP obsažena v zák. čl. I z roku 1911 s uvozovacím zák. čl. LIV z roku 1912 a v zákoně o exekučním řízení – zák. čl. LX z roku 1881.

X.

Mezinárodní právo soukromé na slovensku do roku 1948

I na Slovensku byla úprava MPS do roku 1948 ovlivněna statutární teorií. Pramenem MPS zde bylo jednak právo obyčejové, jednak judikatura. Mnohá ustanovení MPS byla na Slovensku obsažena ve zvláštních předpisech. Slovenské MPS se řídko zásadou, že každý stát činí cizímu státu jen tolik ústupků, kolik si žádá pro své občany od cizího státu. Cizí právo bylo používáno jen, jestliže to dovolilo právo slovenské.²⁰ Slovenské právo tedy vázalo použití cizího práva na vzájemnost. V tomto ohledu bylo MPS na Slovensku zastaralejší vůči českému MPS, které vzájemnost

¹⁹Kučera, Z.: Mezinárodní právo soukromé, Panorama, Praha 1980, 2. vydání, s. 314

²⁰Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 345 (Autoři Komentáře zde vyšli z Nástinu soukromého práva platného na Slovensku a v Podkarpatské Rusi a úřadů Fajnóra, V. a Zátareckého, A. vydaného v Bratislavě roku 1935)

v této souvislosti nepožadovalo, stejně jako ji nepožadují ani současné moderní úpravy MPS.

Ve slovenském MPS platily do roku 1948 v jednotlivých oblastech tyto zásady:

- V oblasti osobních práv rozhodoval *lex patriae*.
- V oblasti práv věcných se i na Slovensku uplatnila zásada formulovaná v § 300 OZO – tedy „*möbilia personam sequuntur (mobilia ossibus inhaerent)*“, zatímco věcné poměry ohledně nemovitostí se spravovaly právním řádem státu, kde se věc nalézá (*lex rei sitae*). Zásada „*möbilia personam sequuntur*“ ohledně věcí movitých vedla k použití *lex patriae* vlastníka.
- Poměry závazkové byly posuzovány podle právního řádu státu, ve kterém došlo k uzavření závazku. Právo pracovní bylo upraveno obyčejí a jeho úprava byla v podstatě stejná jako v českých zemích.
- V právu dědickém měl dominantní úlohu *lex patriae* zůstavitele v době zřízení závěti. Vzhledem k tomu, že i na Slovensku se rozlišovaly věci movité a nemovité, docházelo ke štěpení dědického statutu.
- Právo rodinné bylo na Slovensku velmi podrobně upraveno zák. čl. XX-XI/1894. Rozhodující roli však i zde hrál právní řád státu, jehož byl účastník příslušníkem. Pro formu uzavření manželství byla formulována zásada „*locus regit actum*“. Pro způsobilost k uzavření manželství hyl směrodatný právní řád státu každého ze snoubenců. Podle § 114 zák. čl. XXXI/1894 byl v manželském sporu československého státního příslušníka právně účinný jen rozsudek československého soudce. V manželských sporech cizinců mohl podle § 116 tuzemský soud zakročit jen pokud se uznávaly rozsudky tuzemských soudů v jejich státě. Poručenské a opatrovnícké věci byly na Slovensku upraveny podobně jako v českých zemích.

Při aplikaci cizího práva bylo přihlíženo ke kogentním ustanovením práva slovenského. Cizího práva nebylo dovoleno použít, pokud toto vykazovalo rozpor s účelem některého domácího zákona, nebo pokud by použití cizího zákona směřovalo proti veřejné bezpečnosti či morálce.²¹ Takto formulovaná zásada však podle našeho názoru příliš zužuje okruh použití cizích právních předpisů.

* * *

²¹Podrobněji srov. práci cit. v pozn. 2), s. 345

S U M M A R Y

*Czech International Private Law
Untill the Year of 1948*

The author of the article deals with the legal arrangement of international private law that preceded the codification of Czech international private law implemented in the Act No. 41/1948 Coll. This arrangement was included, in particular, in the assumed Austrian Civil Code and some other legal regulations. This legal arrangement was, however, too brief, incomprehensible and vague. These insufficiencies together with efforts aimed at unification of private law in both of the legal spheres of former Czechoslovakia led to attempts at creation of a new and complete legal arrangement of international private law, included in the frame of preparations of new Czechoslovak Civil Code.

The article provides analysis of the legal arrangement of relations with a foreign element concerning general parts of civil law, material rights, obligation law, labour law, law of succession, family law as well as industrial law and copyright. A considerable amount of attention is also paid to the legal status of foreigners in civil relations, international procedural law. International private law valid in Slovakia is dealt with in a special part. The analysis of legal arrangement of international private law valid until the year of 1948 is amended by provisions of international private law included in the draft of the Czechoslovak Civil Code.